

Схематично подане і розташування вулиць у населених пунктах. Ця карта є унікальним джерелом з історії Поділля 1-ї половини ХІХ ст. і можемо лише висловити жаль, що так довго вона перебувала поза межами уваги місцевих краєзнавців.

Шукаючи у картозбірці РГАДА подільські матеріали слід мати на увазі, що вони можуть зберігатися і в інших частинах цього архівосховища. Так, у розділі «Театр російсько-турецької війни» зберігається карта «Марш головної армії її Імператорської величності в 1738-му році, яка слідувала через ріку Буг далі до ріки Дністра і вверх по Дністру до річки Кам'янки і назад через ріку Буг до річки Тикича Гнилого»(ф.192. – оп.1, Театр російсько-турецької війни. – спр.22). Вона створена для демонстрації одного з епізодів російсько-турецької війни 1735-1739 років, а саме: походу російської армії під командуванням генерал-фельдмаршала Мініха. Військові дії 1738 року були невдалими для росіян: армія була ослаблена, вчасно не отримала підкріплення. Зі значними труднощами вона на початку серпня дійшла до Дністра, але на протилежному березі її очікувало потужне турецьке військо, крім того, в Бессарабії з'явилася чума. Все це примусило Мініха до відступу. Значні втрати супроводжували імперську армію і на зворотному шляху.

Ця карта заслуговує на детальне вивчення і аналіз показаних на ній назв населених пунктів, топонімів та гідронімів. Хоча основна увага укладача карти була приділена маршруту війська, він відобразив велику кількість сіл і містечок, в першу чергу тих, біля яких російська армія ставала табором – Монастирище, Гранів, Кіблич, Попова Гребля, Дмитрашівка, Христище, Торканівка, П'ятківка, Баланівка, Тростянич, Саврань.

Таким чином, навіть побіжний огляд картографічних матеріалів РГАДА свідчить про їх велике потенційне джерельне значення для історії Поділля. За допомогою цих планів і карт ми маємо змогу прослідкувати зміни топонімів регіону, уточнити час появи й існування певних населених пунктів, прослідкувати особливості їх економічного, демографічного розвитку і, навіть, отримати відомості про окремих жителів цих сіл. Безумовно, ці матеріали потребують більш ретельного вивчення, опису, публікації. Але, врешті, того самого вимагають не тільки численні картографічні документи архівів Росії та Польщі, але й ті, що знаходяться у наших рідних, українських архівах.

Легун Ю. ПОДОЛЬСКИЕ КАРТЫ И ПЛАНЫ В РОССИЙСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ АРХИВЕ ДРЕВНИХ АКТОВ В МОСКВЕ

В статье анализируется состояние сохранности и информативное содержание картографических материалов по истории Подолья, которые хранятся в России государственный архив древних актов. Сделан вывод о целесообразности их исследования.

Ключевые слова: Подолье, картографические материалы, архив.

Lehun Y. PODILSKE MAPS AND PLANS IN THE RUSSIAN STATE ARCHIVE EARLY ACTS IN MOSCOW

The article analyzes the state of preservation and informative content of cartographic materials on the history of Podillia that are stored in the Russian State Archive of Ancient Documents. The conclusion about expediency of their study is made.

Keywords: Podillya, cartographic materials, archive.

УДК 37.5(477.44 - 25) «19»

О.М. Вороліс

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ ПОДІЛЛЯ В ХІХ СТ.

В статті здійснено характеристику функціонування навчально-виховних закладів на території Подільського краю та визначено напрями їх діяльності, особливості стану середньої освіти.

Ключові слова: Поділля, освіта, гімназія, училище.

Сучасні умови розбудови вітчизняної системи освіти вимагають по-новому з'ясувати історико-педагогічний процес минулого, об'єктивно дослідити педагогічні ідеї та положення, які мали місце в історії розвитку педагогічної думки і освіти України і в тому числі Поділля.

Наріжним каменем державотворчих процесів в Україні стало створення національної системи освіти. Розв'язання цієї проблеми активізувало потребу ретроспективного аналізу історико-педагогічних явищ, об'єктивного опрацювання, переосмислення та висвітлення з метою усвідомлення їх сутності, розгляду позитивного досвіду минулого у контексті сучасних культурно-освітніх змін. Йдеться про дослідження регіональної української освіти.

Особливе місце в цьому процесі відіграє Поділля, що обумовлено специфічними умовами розвитку регіону.

Слід зазначити, що після приєднання Поділля до Росії єдиними навчальними закладами в краї, були дяківські школи. Вони утримувалися на кошти батьків і виступали початком та джерелом всякої премудрості простих подолян. Навчали в них дяки, переважно українською мовою, читали буквар, часослов, Псалтир та церковний спів. Але такі школи почали занепадати і напочатку XIX ст. майже зникли [1, с. 71].

В 1804 р. був прийнятий новий Статут навчальних закладів, який визначив структуру освіти. Тепер вона виглядала так: університет – гімназія – повітові училища, приходські училища (як форма підготовки до повітових училищ). Повітові училища, як і губернські гімназії, отримали Статути, навчальні плани і казенне утримання. Приходські училища відкривалися за кошти місцевих громадян.

Етапним у житті гімназій став 1828 рік, коли був введений новий Статут для гімназій, котрий вніс в її подальше життя серйозні корективи.

Всі зміни вводилися поступово і поетапно: на службі залишали лише кращих вчителів, яким дозволялося читати не більше двох предметів, жалування виписували лише за один предмет. Термін навчання в гімназії збільшувався до семи років, засновувалась нова посада інспектора – для нагляду за порядком в класах, програми до навчальних предметів складали самі викладачі, а кількість уроків з кожного предмету з урахуванням його складності і засвоєння учнями самостійно визначали члени педагогічної ради.

В 1852 році в курсі гімназійного навчання були введені природничі науки. Метою цих нововведень було створити в учнів уявлення про три царства природи, знайомлячи їх переважно з такими предметами, з яких складається ґрунт, фауна і флора, використовуючи місцевість рідного краю, розвиток спостережливості. Поряд з природознавством вводився і великий за обсягом курс природничої історії. Відводилось 11 уроків на тиждень – по два уроки з 1 по 4 класи, і в 5-7 класах – по одному уроку [2, с. 10].

При всіх гімназіях влаштовувались і постійно поповнювались бібліотеки. Вони могли нараховувати кілька тисяч томів різноманітної літератури.

Так, наприклад, на 01.01.1897 р. у Камінець-Подільській гімназії в бібліотеці для викладачів нараховувалось 5083 назви в кількості 13353 томів. В бібліотеці, якою користувались учні, нараховувалось 951 назви літератури в кількості 2300 томів.

На цей же період у Немирівській гімназії відповідно було 5353 назви – що становило 12356 томів, в учнівській бібліотеці 10448 назв – 1830 томів.³

Новий гімназійний Статут від 19 листопада 1864 року радикально змінив мету і зміст освіти в гімназії. Тепер гімназії повинні були визначитися, якими їм бути – класичними чи реальними?

Оскільки в багатьох містах існувала гостра нестача вчителів давніх мов, питання про характер і спрямованість гімназійної освіти швидко не вирішувалося. Повсюдно при гімназіях (або окремо) створювались прогімназії класичної спрямованості.

Новий Статут вимагав змінити розпорядок щоденного часу в гімназії з метою його максимального ущільнення [4, с. 72].

Особливо слід зупинитись на таких важливих в усі часи засобах педагогічного впливу, як заохочення і покарання. Ці питання регулярно обговорювалися на педагогічних радах вчителів. Кращих заохочували і нагороджували: звільняли учнів від плати за навчання, видавали вкрай нужденним одноразову грошову допомогу, стипендії, вищою нагородою, звичайно ж, була золота медаль, яка вручалась випускникам. Стосовно покарань, то важко зараз уявити, як це виглядало насправді, тим паче, що сучасна педагогічна наука до таких засобів впливу вже давно не вдається.

19 червня 1871 року Міністерством народної освіти були прийняті доповнення до гімназійного Статуту 1864 року, а 30 липня 1871 року був прийнятий новий Статут.⁶ Його головною метою було забезпечення переходу гімназій до класичного типу освіти. Повний

Наукові записки

.....
термін навчання тепер становив не сім, а вісім років. Відповідно вводилося вивчення грецької мови вже в 3 і 4 класах..

На місцях педагогічними радами вживалися заходи на виконання Статуту: створювалися комісії з викладачів давніх мов, поповнювалися і збагачувалися гімназійні і вчительські бібліотеки творами класичних письменників стародавності, запрошувалися на роботу не тільки в гімназію, але і в пансіони особи, котрі знають давні мови, рекомендувалося регулярно проведення в гімназіях літературних вечорів, на яких мали читатися твори класичних письменників.

Прихильником і пропагандистом ідей розвитку класичної освіти був відомий російський педагог Н. О. Вессель, автор гімназійного Статуту 1871 року. Він вважав, що саме класична освіта найбільше відповідає насущним кадровим потребам Росії.

Аналізуючи стан освіти на Україні, відомий вчений-історик, громадсько-політичний та педагогічний діяч М. Грушевський зазначав, що «наука в народній школі може йти добре тільки рідною мовою, яку школярі добре розуміють, як свою. І коли почали заходитися по всій Росії коло шкіл тому з п'ятдесят літ, то трудящі українці заходилися складати українські книжки для народних шкіл, щоб на Україні по школах вчили по українському» [7, с. 250].

Але це бажання М. Грушевського було не здійсненим. У другій половині XIX століття російський царизм видав ряд заборонних указів, направлених на знищення української мови, культури, науки та освіти. А саме:

1863 р. - Валуєвський циркуляр про заборону друкування книг українською мовою.

1876 р. - Емський указ Олександра II про заборону ввезення українських книг з-за кордону та друкування нот українською мовою.

1881 р. - Указ Олександра III про дозвіл друкувати окремі словники та сценічні вистави українською мовою, але російським правописом. На органи влади покладалися обов'язки контролювати публічне використання українських пісень, дозволених цензурою.

1888 р. - Указ Олександра III про заборону вживання української мови у всіх державних установах, в т.ч. у освітніх закладах, а також хрещення українськими іменами.

1895 р. - Заборона видавництва та розповсюдження українських книг для дітей.

1908 р. - Указ Сенату про визнання шкідливою культурну і просвітню діяльність в Україні [8, с. 105].

Не дивлячись на ці та інші заборонні процеси, царизм все ж таки змушений був відкривати середні заклади на 1887 рік. їх на Поділлі уже було шість. В них навчалось 1741 учень, що становило 1,9% від загальної кількості числа учнів у губернії [10, с. 95].

Як свідчать матеріали першого всеросійського перепису населення 1897 року, в Подільській губернії всього грамотних було 468769 осіб (15,5%), у т.ч. у містах – 85008 (33,8%). Зокрема у Кам'янці -Подільському грамотні жителі становили 45,9%. Всього ж 0,06% подолян мали вищу і 0,56% середню освіту.

Серед селян не було жодного, хто мав би вищу або середню освіту. Грамотних жінок на Поділлі було 109771 (30,6%). Загалом серед 85,5% неписьменних були головним чином селяни, робітники, ремісники. [11, с. 65].

Питання жіночої середньої освіти в Подільській губернії було вперше вирішено у 1867 р., коли в губернському центрі була відкрита перша російська жіноча гімназія (Маріїнська). Вона знаходилась у підпорядкуванні Головної ради жіночих навчальних закладів відомства імператриці Марії Федорівни – дружини царя Павла I (звідси і назва – Маріїнська). Це була єдина на Поділлі жіноча гімназія цього відомства, яка проіснувала понад 50 років – з березня 1867 до кінця 1917 р., тобто до ліквідації Маріїнського відомства, 12 тоді як перша чоловіча гімназія на Поділлі була відкрита в 1830 році у м. Вінниці.¹³ Відкриття першої жіночої гімназії відбулося в губернському місті через 37 років, а в повітовому місті (Вінниця) жіноча гімназія була відкрита майже через 70 років (1900 р.). [13, с. 45].

Приміщення Вінницької гімназії мало коридорну систему і не відзначалося особливим простором та зручностями. На верхньому поверсі розмістилися III, IV, VI класи, бібліотека, актовий зал, клас музики, вчительська та квартира головної наглядачки. На нижньому – підготовчий, I, II, V класи, клас для малювання, приймальня, кабінет начальника, кімнати для сніданків, одягу. В класах першого поверху не було дерев'яної підлоги, опалювалося приміщення печами, освітлювалося гасовими лампами. Тепер у цьому будинку розмістилася середня школа № 2.

У 1903 році в гімназії навчалося 311 учениць, які поділялися за походженням: дворяни – 145; купці – 14; духовенство – 11; міщани і селяни – 116; інші – 25 [16, с. 79].

Предмети викладання в гімназії поділялися на обов'язкові і необов'язкові. До обов'язкових належали: Закон Божий, російська мова, арифметика, основи геометрії, загальна і російська географія, історія, основні поняття з природознавства і фізики, чистопописання, рукоділля, відомості з домашнього господарства і гігієни. Необов'язковими предметами для відвідування були французька і німецька мови, музика, співи, танці. Але до цих предметів, які властиві світському вихованню, в гімназії ставилися з належною увагою. Після закінчення сьомого класу випускниці отримували атестат на звання вчительки початкової школи. Після закінчення педагогічного (восьмого) класу атестат давав звання домашньої вчительки. Випускницям-відмінникам цього класу присвоювалося найвище звання: «Домашня вчителька-наставниця». Їм відкривався доступ до вищих жіночих курсів без іспитів.

У державних архівах м. Кам'янця-Подільського та м. Вінниці зберігаються документи про урядові нагороди викладачів за сумлінну працю.

Так, директор чоловічої гімназії (м. Кам'янця-Подільського) Должков В. П. у 1873 р. був нагороджений Орденом Святої Анни 2-го ступеня, Станіслава 2-го ступеня, з імператорською короною й бронзовою медаллю на Андріївській стрічці в пам'ять війни 1853-55 рр. Радою імператорського університету св. Володимира за підтримки Попечителя Київського навчального округу було присвоєно звання кандидата по історико-філологічному факультету. Мав таке «жалование» (зарплата 1200 крб., столові – 800 крб., за уроки 160 крб., доплату за класи – 200 крб., за жіночу маріїнську гімназію – 500 крб., разом 2860 крб.) [17, с. 35].

Відповідним імператорським указом за 1896-1902 рр., були відзначені вчителі Вінницьких навчальних закладів Порфирій Богданович, Дмитро Хайовський, Петро Савин, Олександр Борщевський та інші.

Одночасно відомство в своїх інструкціях вимагало чітко дотримуватись інструкцій, циркулярів Попечителя Київського навчального округу.

Так, класних керівників не вимагалось непотрібних звітів, а більше уваги приділяти за спостереженнями у відношенні до вихованців, за ходом навчально-виховного процесу і сприяти розумовому і моральному розвитку учнів. Але разом з тим, класний керівник повинен мати при собі саму найточнішу інформацію для характеристики кожного учня.

Отже, впродовж другої половини XIX ст., попри всі перешкоди, зокрема посилення централізованого управління, деструктивно заборонні процеси, на Поділлі створюються перші українські інституції, визначаються яскраві постаті в галузі світської та духовної освіти. Духовно-освітні заклади набувають як релігійного, так і світського характеру.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Філінюк А. Г. Освіта Поділля на рубежі XVII-XIX ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т. 1. Кам'янець-Подільський. 1999. – С. 71.
2. Кулікова В. Гімназія як символ кращих традицій у вітчизняній освіті // Історія в школі. – № 4 – 2000 – С. 10;
3. Очерки истории школ и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. – М.: Педагогика – 1976. – С. 112-113.
4. Кам'янець-Подільський міський архів (далі КПМА). – Ф. 319. – Оп. 1 – Спр. 94 – Арк. 74.
5. Очерки истории школ и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. – М.: Педагогика – 1976. – С. 114-127.
6. Грушевський М, с. Про українську мову і українську школу. – К., 1991 – С. 16-17 (репринт з вид. 1913 р.).
7. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2ч. (Упорядник І. О. Кресіна, за ред. В. Ф. Панібудьласка. – К., 1997. – С. 284.
8. Обзор Подольской губернии за 1897 год. – К., 1997. – С. 138.
9. Там само. – С. 138.
10. Нариси історії Поділля. (На допомогу вчителю). – Хмельницький. – 1990. – С. 165.
11. Сесак І. В. З історії Кам'янець-Подільської Маріїнської жіночої гімназії (1867-1917) // Освіта, наука і культура Поділля. Збірник наукових праць. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 1998. – С. 97.
12. Историческая справка о Камянец-Подольской мужской гимназии 1830-1877 гг. КПМДА – Ф. 67. – Оп. 1 – Спр. 4. – Арк. 7.
13. Денисова Л. З історії освіти у м. Вінниці (друга половина XIX – початок XX ст.) // Подільський телеграф № 12-13 вересня 2001 року.
14. Там само.

15. Там само.
16. КМДА. – Ф.319. – Оп.1. – Спр.71. – С.9.
17. Там само. – С. 8-16.

Vorolis O. ОСОБЕННОСТИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СРЕДНИХ ШКОЛАХ ПОДОЛЬЯ XIX ВЕКА.

В статье приводится описание функционирования образовательных учреждений в Подольской губернии и направления их деятельности, особенно среднего уровня среднего образования.

Ключевые слова: Подолье, образование, средняя школа, училище.

Vorolis O. FEATURES TRAINING AND EDUCATIONAL PROCESS IN SECONDARY SCHOOLS PODILLYA THE XIX CENTURY.

In the article the description of the functioning of educational institutions in Podolsk region and the directions of their activity, especially of secondary education.

Keywords: Podillya, education, high school, college.

УДК 94 (477.44) «1927/1929»

В.П. Рекрут

ТУЛЬЧИНСЬКИЙ ПЕРІОД МУЗЕЄЗНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І. ЗБОРОВСЬКОГО

Аналізується діяльність Іполита Чеславовича Зборовського на посаді завідувача Тульчинського окружного краєзнавчого музею в 1927-1929 роках.

Ключові слова: Іполит Зборовський, Тульчинське окружне краєзнавче товариство, краєзнавчий музей, археологічні дослідження, публікації.

У дослідженні історії Поділля особливий інтерес викликають постаті подолян, які з відомих причин опинилися «поза кадром» наукових доробокчених і краєзнавців попередніх років, однак варті того, щоб про них знали та на їх життєвому досвіді вчилися прийдешнє покоління.

До когорти особистостей, які залишили певний слід у розвитку української культури, входить Іполит Чеславович Зборовський (1875-1937) – дворянин із польської родини земельних орендарів с. Яланця, Ольгопільського повіту на Поділлі [1, с. 235]. В науковому світі він більше відомий як археолог, етнограф, кооператор та громадський діяч.

Про творчу діяльність І. Зборовського писали відомі науковці та краєзнавці Л. Баженов, с. Гальчак, с. Кот, В. Прокопчук, В. Колесник, Т. Соломонова, М. Потупчик, О. Малюта та ін. [2]. Крім вищеназваних авторів музеєзнавська діяльність частково висвітлювалася в наукових дослідженнях Л. Дідух, О. Волковинської, О. Попельницької [3], Кокус [4], А. Яненко [5] та ін. Однак його участь у становленні і розвитку подільських регіональних музеїв лише згадуються в доробках українських авторів і потребує додаткового вивчення. Метою даної розвідки є висвітлення діяльності І. Зборовського на посаді завідувача Тульчинського окружного краєзнавчого музею у 1927-1929 рр.

Відтак, у короткому але насиченому творчими подіями житті подолянина І. Зборовського музеєзнавська діяльність займала вагоме місце. Загалом, її можна поділити на 3 певних періоди. Перший – проходив у 1902-1916 рр., коли він (з перервами у 1909-1915 рр.) співпрацював з М. Біляшівським і Київським міським музеєм й висвітлений автором цієї розвідки в статті «Музеєзнавська діяльність Іполита Зборовського у 1902-1909 роках» [6]. У 1916 р. І. Зборовський змушений був знову налагоджувати стосунки з керівником Київського музею. У той час М. Біляшівський перебував на фронті, й тому, за клопотанням Д. Марковича, працевлаштував І. Зборовського А. Ніковський, котрий займав відповідальну посаду в Київському комітеті «Союзу міст» [7, арк. 1]. Вже у вересні 1916р. Іполит Чеславович виїхав до прифронтової смуги Буковини і Галичини, де в якості інспектора солдатських крамниць, виконував свою улюблену роботу: збирав експонати, цінні колекції, раритети та зразки українського етносу для поповнення Київського міського музею [8, арк. 2 зв.]. На жаль, точні дані про знайдені і передані до Києва експонати відсутні. За згадкою І. Зборовського, «наслідком цієї командировки була з сотня буковинських сорочок, кахлевий камін з Косова роботи Барвінського і чимало іншого матеріалу» [9, арк. 2]. Не викликає сумніву, що вони представляли неабияку наукову цінність.